

SON DEVİR İSLAMCILARINDAN ABDÜRRAHİM RAHMI'NİN (ZAPSU) TRABZON'DA TEKRAR BASILARAK KURTARILAN BİR KİTABI: *ESİR BİR ÇOCUĞUN BAŞINA GELENLER**

Fırat CANER**

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi'ndeki muharebelere çok sayıda Türk askeri Ruslara esir düşmüştür. Bu esirler Sarıkamış, Kars ve Tiflis istasyonlarında toplandıktan sonra Bakü'ye sevk edilmişlerdir. Esirlerin bir kısmı Sibiry'a'daki esir kamplarına gönderilmiş, bir kısmı da Hazar Denizi'nde Bakü'nün 10-15 kilometre açığında bulunan Nargin Adası'na sevk edilmiştir. Adada Türk askerlerinin yanı sıra Alman ve Macar askerleri de esir tutulmaktadır. Bunların dışında, Rus ordusunun 1916 yılında yeniden başlattığı saldırılarda ele geçirdiği Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane ve Trabzon gibi vilayetlerdeki sivil halktan da çoğu Ermenilerce ihbar edilen çocuk, kadın ve ihtiyarları da esir alınıp Nargin Adası'na gönderilmiştir. Bunlardan biri de bu çalışmanın konusunu teşkil eden Trabzon'un Sürmene ilçesinin bir köyünden olan Yusuf adlı gençtir. Abdürrahim Rahmi Zapsu, bu gencin Nargin'de yaşadıklarını anlatan bir risale kaleme almıştır. Aynı adada esarete bulunan Abdürrahim Rahmi Zapsu ile ilgili sınırlı kaynaklarda 1918 yılında Nargin'deki esir kampından kaçtıktan sonra Bakü'de *Bir Esir Çocuğun Hâtırası* adlı manzum piyes yayımladığı belirtilir. Bu piyes Yusuf hakkındadır. Bakü nüshası da kayıp olan bu risale aynı yıl içinde Trabzon Serası Matbaası tarafından Abdürrahim Rahmi'nin *Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler Veyahûd Rusya'da Sekiz Yaşındaki Bir Esirin Felâketi: Esâret Hâtıralarından* adıyla basılmıştır. Trabzon'da basılma sebebi muhtemelen manzumede hâtıraları aktarılan Yusuf adlı çocuğun Trabzon'un Sürmene kazasına bağlı bir köyden olmasıdır. 1918'de Trabzon'da da basılan ve tek nüshası Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan eserin içeriğinde Yusuf'un ağzından Nargin'e gönderilişi ve şartlar hakkında bilgi verilmektedir. Çalışmada orijinal metnin tamamı Latin harflerine aktarılmış olarak sunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Birinci Dünya Savaşı, Abdürrahim Zapsu, Nargin Esir Kampı, Şiir, Anı, Trabzon

* *Gönderim Tarihi:*06.03.2020. *Kabul Tarihi:* 01.10.2020.

** *Dr. Öğr. Üyesi,* KTÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON, firatcaner@yahoo.com *ORCID:* 0000-0002-5929-028X

**A PLAY BY ONE OF THE LATE ISLAMISTS: THE RECOVERED
COPY OF ABDÜRRAHİM RAHMİ (ZAPSU)'S REPRINTED BOOK
ESİR BİR ÇOCUĞUN BAŞINA GELENLER**

ABSTRACT

During the First World War, many Turkish soldiers were captured by the Russians during the battles in the Caucasian Front. These prisoners were transferred to Baku after being undertaken in Sarıkamış, Kars and Tbilisi stations. Some of the prisoners were sent to prison camps in Siberia, and some of them were sent to Nargin Island near Baku. Besides Turkish soldiers, German and Hungarian soldiers are also being held captive on the island. In 1916, during the new attacks of Russian Army, civilians including children, women and the old in some provinces such as Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane and Trabzon were captured because they were thought to be suspicious or reported by Armenians. Those civilians were captured and headed to Nargin Island in Baku. A young man named Yusuf from a village in the district of Sürmene in Trabzon is one of these civilians. Abdürrahim Rahmi Zapsu wrote a treatise describing what this young man experienced in Nargin. In 1918, Abdürrahim Rahmi Zapsu published his poetic theatre play "The Memories of a Captive Child" in Baku, after he escaped from the prison camp of Russia in Nargin. This play was not rereleased, and the Baku copy is missing. However, in the same year, the book reappeared when Trabzon Serasî Printing House republished Abdürrahim Rahmi's "The Disaster of an Eight-Year-Old Captive: Captivity Memories in Russia". The reason why it was printed in Trabzon is probably that the boy named Yusuf, whose memories are cited in the poem is from a village of Trabzon's Sürmene district. It can be said that the publication of the work in Trabzon has surely helped it survive since the original Baku copy is missing. The original copy is now at the Library of Bilkent University. This study presents the information about the content of the work and reviews the conditions in the Nargin prison camp as Abdürrahim Rahmi Zapsu narrated it from the point of view of a child named Yusuf, taken at the time away from a village in Sürmene district of Trabzon. The whole original text by Latin alphabet is added as an appendix.

Keywords: Abdürrahim Zapsu, Nargin Captive Camp, World War I, Poetry, Memory, Trebizond

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti müstahfız, yedek, muvazzaf ve ikinci tertip er olarak toplam 2.608.000 kişiyi silahlı altına alınmıştır. Savaşın başlangıcından 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'ne kadar buralardan 400.000'i yaralanarak, 24.000'i hastalıktan ölürek, 35.000'i savaş yaralanmalarından ölmek suretiyle, 50.000'i savaş alanında şehit düşerek, 1.560.000'i hastalanarak, firar ederek, esir düşerek veya kaybolarak savaş dışı kalır.¹ Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında en çok esir verdiği ülke İngiltere

¹ Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*, İş Bankası, İstanbul 2006, s. 57-58.

olmakla birlikte Fransa, Romanya ve İtalya gibi devletlere esir düşen Osmanlı askerleri de vardır.

Bunlardan Romanya’da (Galiçya) esir düşenlerle Kafkas Cephesi’nde esir düşenler Rus esir kamplarına sevk edilmişlerdir. Ruslarla yapılan savaşlarda esir düşenlerin sayısının 60-70.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Savaş bölgelerinden alınan sivil esirlerle birlikte Rusya’da toplam Türk esir sayısının 100.000 civarlarında olduğu sanılmaktadır.² Rus ordusuna esir düşenlerin bir kısmı Sarıkamış, Kars ve Tiflis istasyonlarında toplandıktan sonra Azerbaycan, Moskova, Ukrayna, Astrahan ve Sibirya içlerine,³ bir kısmı ise Omsk, Tomsk, İrkutsk, Uralsk, Samara, Kazan, Nijniy Novgorod, Horkov, Bakü ve diğer bazı şehirlerde özel kamplara gönderilmişlerdir. Askeri esirlerden genellikle erler ve küçük rütbeli askerler Bakü’de bırakılmış; subaylar ise kaçmalarını önlemek amacıyla genellikle Sibirya’daki Çin hududuna yakın İrkutsk’a gönderilmiştir.⁴

Sarıkamış taarruzunda Türk ordusu büyük kayıplar verir ve 9. Kolordu Komutanı İhsan Paşa ile birlikte 200 ve diğer kıtalardan 100 kadar subay olmak üzere 15 bin Türk askeri esir düşer.⁵ Sarıkamış muharebelerinde esir düşen yüksek rütbeli subaylardan 28. Tümen Kumandanı Ethem Bey, 29. Tümen Komutanı Albay Arif Bey, Binbaşı Ziya (Yergök) Bey, Yarbay Nasuhi Bey, Yüzbaşı Rıfat Bey, Erzincan İhtiyat Zabıt Talimgahı Kumandanı Binbaşı İbrahim Bey ve Ali Hikmet Paşa da Nargin Adası’na gönderilenler arasındadır.⁶ Rusların aldıkları savaş esirlerinin esir kamplarına sevkleri sırasında ağır kayıplar verilmiştir. Esirlerden önemli bir kısmı, yapmak zorunda kaldıkları uzun yürüyüşlerde salgın hastalıklar, soğuk ve açlık gibi sebeplerle ölür. Örneğin 1915 kışında Sibirya’nın Priamur bölgesine gönderilen 800 Osmanlı esirinden yalnızca 200’ü esir kampına ulaşabilmiştir.⁷

Esirleri ilk sevk ettikleri şehir olan Bakü’de, kalabalık oluşları sebebiyle sevk ve iskânda zorlanan Ruslar, kötü durumdaki Türk esirlerin durumunun Bakü’deki Müslüman Türklerin üzerinde olumsuz tesir yaratmaması için onları gözden uzak bir konumda olan Nargin Adası’na sevk etmeyi kararlaştırır.⁸ Azeriler tarafından Yılan Adası olarak isimlendirilen ve karaya 15-20 kilometre kadar uzakta bulunan Nargin Adası’na, az sayıda Alman ve Macar esirin yanı

² Taşkiran, *a.g.e.*, s. 28.

³ Taşkiran, *a.g.e.*, s. 29.

⁴ Betül Aslan, “I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası’nda Türk Esirler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, Sayı 42, Erzurum 2010, s. 285.

⁵ Betül Aslan, *I. Dünya Savaşı’nda Azerbaycan Türklerinden Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği Yardımı ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2000, s. 148.

⁶ Ergun Hiçyılmaz, *Esir Kampları, Bana Biraz Hürriyet Yollar mısın?*, Beyaz Balina Yayınları, İstanbul 2001, s. 32. Esir Türk subaylarından bazıları esir kamplarına sevkleri sırasında kaçmayı başarmışlardır.

⁷ Taşkiran, *a.g.e.*, s. 312.

⁸ Aslan, *a.g.m.*, s. 287.

sıra sevk edilen Türk esiri Süleyman Nuri'ye göre 50.000 civarında Türk savaş esiri yerleştirilmiştir. Adadaki koşulların oldukça kötü olduğundan söz eden Süleyman Nuri, ölenlerin, açılan derin çukurlara balık istifi şeklinde defnedildiğini belirtmektedir.⁹

Nargin Adası da dahil olmak üzere Rusya'da esir bulunan Türklerin yaşam koşulları son derece kötüdür. Bu durum hem esirlerin durumunu tespit için oluşturulan Hilal-i Ahmer Heyeti'nin raporlarında, hem de özellikle esir subaylar tarafından tutulan hatıratlarda görülebilir. 1917 yılı sonuna doğru, Stockholm ve Kopenhag'da bulunan Üserâ Şubesi'nden İzzet Bey'in Danimarka ve İsveç Kızılhaçlarıyla yaptığı görüşmeler sonunda Rusya, tarafsız bir heyetin Kafkasya'daki Türk esirlerin ziyaretine izin verir. Buna karşılık Danimarka Kızılay Murahasları Türkiye'deki Rus ve Romen esir kamplarını ziyareti talep etmişlerdir. Türkiye'ye gidecek Dr. Martini Heyeti, Kopenhag konferansına gelmiş olan Osmanlı murahaslarıyla birlikte Kasım 1917'de İstanbul'a gelir. Danimarka Heyeti, refakatlerinde Abdülmuttalib Bey olduğu halde Afyonkarahisar, Bor, Kayseri, Ankara, Bilemedik, Halep, Nusaybin, Eskişehir ve Kütahya garnizonlarını ziyaret eder. Heyetin masrafı Kızılayca karşılanır; talep edilen ilaç ve levâzım kamplara gönderilir. Türk esirlerini ziyaret edecek olan Kasteniskivold heyeti ise, 19 Kasım 1917'de Rusya'ya gider ve Şubat 1918'de Kafkasya'ya ulaşır. Heyet, 25 Mayıs'ta geri döndüğünde beraberinde getirdiği vesika ve esir mektuplarını Moskova Osmanlı Sefareti kuryesi ile Kızılay merkezine gönderir. Heyetin, Kızılay Murahası Yusuf Akçura'ya gönderdiği 31 Temmuz 1915 tarihli rapordan öğrenildiğine göre, heyet asıl görevi olan Nargin Adası'na ve Bakü'ye kadar gidememiş, buna karşılık Kafkasya'da bulunan Türk esirlerine bir hayli yardım etmiştir. Ayrıca, Türk esirlerinin Türklere düşman olan bazı mahalli kavimlerin idaresine bırakılarak kötü muamelelere uğradıkları da heyet raporuna yansımıştır.¹⁰

Rusya'daki Türk esirlerin durumuna dair Osmanlı Devleti Hariciye Nezareti tarafından "*Rusya'daki Üseramız Hakkında Ma'lumat*" adıyla hazırlanıp muhtemelen Mondros Mütarekesi'nden sonra bastırılan kitapta¹¹ esir kampında kalanların tanıklıklarına yer verilir. Buna göre 86. Alayın 3. Taburu Tabibi Yüzbaşı Hakkı Mehmed Efendi esaret günlerini; "*Nekahet devresinde olan hastalar bitkiden eser olmayan, yılanı gayet bol, havası gayet fena ve suyu olmayan Nargin Adası'na naklediliyorlardı. Beni de Nargin Adası'na gönderdiler. Rus canilerinin kaldığı iki çadır arasında kalmam emredildi. Yemekler gayet fenaydı. Askerler son derece karanlık yerlerde yatarı. Bu adada Kolera'dan birçok askerimiz hayatını kaybetmiştir*"¹² şeklinde ifade etmektedir.

⁹ Aslan, a.g.m., s. 288-289.

¹⁰ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925*, Kızılay Cemiyeti, Ankara 2010, s. 121.

¹¹ Bülent Bakar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'ya Esir Düşen Türk Askerleri: Rusya'daki Üseramız Hakkında Ma'lumat", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S: 179, Nisan 2009, s. 4.

¹² Bakar, a.g.m., s. 9.

Kelkit civarında esir düşen 10. Fırka Seyyar Hastahane Başhekimi Osman Bey Nargin'deki durumu; “*Askerler ve subaylar pek perişandı. İsveç Salib-i Ahmer doktorlarından Mösyö Lindkolm bu sefaleti gördü, çok üzüldü ve durumu hükümetine bir raporla bildirdiğini söyledi. Nargin Adası'ndaki esirlerimizin hali pek feciydi*”¹³ şeklinde tanımlamaktadır. İsveç Salib-i Ahmer üyelerinden Mösyö Tenman'ın Nargin Adası'ndaki esirlerin durumuna dair hazırladığı 7 Teşrin-i evvel 1917 (7 Ekim 1917) tarihli raporda, adada 74 esir Osmanlı subayının bulunduğu, bunların kaldığı barakaların duvarlarının bile olmadığı, subayların yemeklerini kendilerinin pişirmek zorunda kaldıkları, barakaların tahtakurularının istilasına uğradığı, adada mevcut 4000 Türk askerinin oldukça kötü şartlardaki barakalarda 200-250 kişilik gruplar hâlinde tutuldukları, Rus askerlerinin Türk esirlere kötü muamele ettiği, tedavi için ilaç ve temizlik imkânı verilmediği; dolayısıyla esirler arasındaki ölüm oranının yüzde otuz üçü geçtiği ifade edilmektedir.¹⁴ 1917 yılı Kasım ayında, yani Ekim Devrimi'nden sonra Nargin Adası'ndaki esirleri ziyaret eden Petrograd İsveç elçiliği B kısmından Rusya'daki esir karargâhlarını teftişe memur edilen Rus tebaasından Doktor Mösyö Gregory Alexandrof'un İsveç elçiliğine verdiği 20 Kânun-ı evvel 1917 (Aralık 1917) tarihli raporuna yansıyan bilgiler de adadaki durumun içler acısı olduğunu ortaya koymaktadır. Rapora göre; adada bulunan 3000'i Türk, 2000'i Alman toplam 56.000 esirin durumu tarif edilmez derecede kötüdür. 500-1500 metre genişliği olan adada adeta birbirinin üzerine inşa edilmiş 40 baraka kötü durumdadır. Adada su kaynağı bulunmadığından zaman zaman altı gün boyunca içme suyu temin edilememektedir. Hasta ve pislik içinde bulunan esirleri sinekler istila etmiştir ve 400 kapasiteli hasta barakasında 1200 hasta perişan hâlde istif edilmiştir. Günlük ölüm sayısı 40'ın üzerindedir.¹⁵

Son derece kötü koşullar altında adeta ölüm kalım mücadelesi verilen Nargin Adası'nda; yalnızca cephelerde yaşanan savaşlarda esir düşen askerler değil aynı zamanda Rus işgali altındaki Anadolu topraklarından esir alınan iki ila on beş yaşları arasındaki çocuklarla seksen-doksan yaşlarına kadar ihtiyarlar da vardır.¹⁶ 800 civarındaki Türk sivil esir arasında kadınlar da bulunmaktadır.¹⁷ Bunlar, genellikle Ruslarca şüpheli görülen, daha çok da Ermenilerin kışkırtma ve iftiralari sonucunda Rus askerleri tarafından esir edilen kişilerdir.¹⁸ Sivil esirlerin önemli bir kısmı 1916 yılında yaşanan savaşlar sırasında işgal edilen Türk topraklarından toplanmış ve Nargin Adası'na sevk edilmiştir. Bu durum Azerbaycan Türkleri arasında ciddi bir infiale neden olur. Çünkü savaşla ilgisi olmayan, kendi kan ve dinlerinden olan bu insanların esir muamelesi görmesini büyük bir haksızlık olarak görürler. İşgal edilen bölgelerdeki Türklere yardım

¹³ Bakar, *a.g.m.*, s. 10.

¹⁴ Bakar, *a.g.m.*, s. 14-15.

¹⁵ Bakar, *a.g.m.*, s. 15-16.

¹⁶ Aslan, *a.g.m.*, s. 289.

¹⁷ Bakar, *a.g.m.*, s. 16.

¹⁸ Aslan, *Kardeş Kömeği Yardımı*, s. 149.

için gönderilen Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi temsilcileri, bir taraftan bu haksız uygulamayı engellemek için gerekli girişimlerde bulunurlarken, diğer taraftan bu konuyu Azerbaycan kamuoyunun gündemine taşırlar. Cemiyet, ilk olarak Nargin Adası'nda giyecek ve yiyecek sıkıntısı çeken Türk esirlerin yararına olmak üzere halktan yardım toplamaya başlar. Bu amaçla çeşitli çaylar, toplantılar tertip edilir, tiyatro günleri düzenlenir. Ayrıca Cemiyet, esirlerin resmi korumacılığını da üzerine aldığından, haftada bir (Pazar günleri) Nargin'deki Türk esirlerinin Bakü'ye çıkarılarak gezdirilebilmesi için izin alır. Böylece Türk esirlerin haftada bir gün de olsa o çok kötü şartlardan kurtulup rahat etmeleri, dinlenmeleri sağlanır.¹⁹

1917 yılında, Türk esirlerin durumunda pek bir değişiklik olmamakla beraber, özellikle Sibiry'a'nın iç taraflarında yerli Müslüman Türk cemaatlerinin esirlere yardım imkânları artar ve kamplardan ayrılmak kolaylaşır.²⁰ Kasım ayında, Rusya'daki Türk esirleri hakkında bilgi toplamak ve onların yurda döndürülmesini sağlamak amacıyla Hilal-i Ahmer tarafından görevlendirilen Yusuf Akçura, esirlerin ihtilâlden sonraki durumları hakkında bilgi verirken Nargin Adası'ndan, "Yılan Adası" olarak bahseder ve Çarlık döneminde buradaki Türk esirlere çok kötü muamele edildiğini, Bolşevikler döneminde ise kurulan yeni idarelerin inisiyatifine göre her yerde farklı muameleler olduğunu bildirmektedir.²¹ İhtilâl sonrası açılan ve esirlere yardım eden cemiyetlerden biri de "Muhtaçlara Kömek (Yardım) Cemiyeti"dir. Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi tarafından açılan bu cemiyetin görünürdeki amacı bütün muhtaç Müslümanlara yardımcı olmakla beraber, asıl amacı Azerbaycan'da, özellikle Nargin Adası'n-da bulunan Türk esirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaktır.²² Azerbaycan'daki Türk esirlerin durumu Türk Ordusu'nun Bakü'ye gelmesinden sonra daha da düzelir. Azerbaycan Türklerinin yardımları 1918 yılında Azerbaycan'ın istiklâlini kazanmasından sonra da devam eder. Halkın ve çeşitli cemiyetlerin o zamana kadar sürdürdüğü esirlere yardım faaliyetlerini Azerbaycan Hükümeti üzerine alır ve "Umur-ı Hayriye Nezareti" bu işle görevlendirir. Bu nezaret, Türk esir-lerinin bir an önce vatanlarına dönmelerini sağlamak amacıyla çalışmalar başlatır. Bu dönemde de Cemiyet-i Hayriye'nin Bakü'deki esaret hayatından kurtulan esirlerin Türkiye'ye getirilmeleri ile ilgili yardımlarda bulunduğu görülür.²³

Bu makaleye konu olan *Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler Veyahûd Rusya'da Sekiz Yaşındaki Bir Esirin Felâketi Esâret Hâtırasından* adlı risalenin yazarı Abdürrahim Rahmi ve olayın kahramanı Trabzon'un Sürmene kazasına bağlı bir köyden Yusuf isimli çocuk da Nargin Adası'nda esir kalanlardır.

¹⁹ Aslan, *a.g.m.*, s. 289-290.

²⁰ Aslan, *a.g.m.*, s. 295.

²¹ Aslan, *a.g.m.*, s. 296.

²² Aslan, *a.g.m.*, s. 301.

²³ Aslan, *a.g.m.*, s. 302.

1. Abrürahim Rahmi Zapsu

Abrürahim Rahmi Zapsu 1890 yılında Van'ın Başkale'sinde doğmuştur. Soyu, babası Mehmed Pertev Bey vasıtasıyla Abdülkâdir-i Geylânî'ye ulaştığı kabul edildiğinden seyyid olarak tanınır. Babaannesi bölgenin tanınmış isimlerinden Bedirhan Paşa'nın soyundandır. Annesi Emetullah Hanım anne tarafından Arvâsiler'e mensuptur. Kendisi de yazılarından birinde evlâd-ı Alî'den oldu-ğunu söyler. İlköğrenimini Başkale'de, orta öğrenimini de Van Dârümualli-minde yapar. Özel hocalardan ders alarak Arapça ve Farsça öğrenir, dinî bilgilerini ilerletir. Seyyid Tâhâ Arvâsî'den icâzet alır. II. Meşrutiyet öncesinde İstanbul'a gider ve çeşitli Kürt derneklerinde görev alır. Türkçe ve Kürtçe yayımlanan *Jin* dergisinde çeşitli yazılar yayımlar. Kürt Talebe Hevi (Ümit) Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alır.²⁴

I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Doğu Cephesi'ne giderek milis kuvvetlerine katılır. Bitlis'te katıldığı çete savaşlarında Ruslara esir düşer ve Nargin Adası'nda bulunan esir kampına gönderilir. Orada Rusça ve Almanca öğrenir. Müslüman esirlerin çocuklarına dinî konularda ders vermek amacıyla kampta bir mektep açar. Çocuklar için ahlâkî şiirler kaleme alır. 1917'de Rusların mektebi kapatması üzerine esir kampından kaçarak Bakü'ye ulaşır. Kampta yazdığı şiirleri ve bir tiyatro eserini orada neşreder. Ekim 1917'de Bolşevik İhtilâli'nin patlak vermesi ve Rusya'nın savaştan çekilmesiyle hürriyetine kavuşur ve İstanbul'a döner.²⁵ İstanbul'da Dârülhilâfe Sahn Medresesi imtihanını vererek Müttehassısın bölümüne giriş hakkını kazanır fakat merdeselerin lağvedilmesi üzerine Dârülfünun İlahiyat Fakültesine yazılır. 1927'de hazırladığı “Âbide-i Tevhîd” başlıklı Âyetü'l-kürsî tefsiriyle buradan mezun olur.²⁶

1927-1947 arasındaki faaliyetleri hakkında yeterli bilgi yoktur; ancak bu süreçte Ankara Maliye Meslek Mektebi'ni bitirdiği ve mal müdürlüğünde memurluk yaptığı bilinmektedir. 1947'de “özellikle çocuklara ve gençlere dinî bilgiler verilmesi yanında din aleyhtarlarına karşı yayın yapmak üzere *Ehl-i Sünnet* dergisini neşreder ve bir yandan derginin başyazarlığını yaparken bir yandan da risâle hacminde dinî kitaplar yayımlamaya başlar. 1949'da Necip Fazıl Kısakürek'in öncülüğünde kurulan Büyük Doğu Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasında yer alır ve cemiyetin genel sekreterliğini üstlenir. Aynı dönemde üniversite öğrenimi için İstanbul'a gelen doğulu gençlerin kaldığı Dicle Talebe Yurdu'nun yöneticiliğini yapmıştır.²⁷

²⁴ Mustafa İsmet Uzun, “Zapsu, Abdürahim”, *İslâm Ansiklopedisi*, C: 44, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2013, s. 127.

²⁵ Fetullah Kaya'nın Musa Anter'den aktardığı bilgilere göre bu dönemde “İstanbul'da Doktor Abdullah Cevdet, Aziz Baban ve Ziya Gökalp'le, Sultan Mahmud türbesinin vakfı olan sarı binada Kürt çocuklarına Kürtçe okul açmışlardır. Bkz. Fetullah Kaya, *Osmanlı Döneminde Kürt Basını*, İstanbul 2008, s. 81.

²⁶ Uzun, *a.g.m.*, s. 127.

²⁷ Uzun, *a.g.m.*, s. 127.

1951'de Pakistan'da toplanan İslâm Gençlik Konferansı'na katılır. Burada birçok İslâm âlimi ve aydını ile tanışır. 1953 yılında hacca gider ve dönüşünde hâtıralara ve değerlendirmelerini *Ehl-i Sünnet* mecmuasında yayımlar. Bedirhan Paşa'nın torunlarından Hidayet Hanım'la evlenir ve Mustafa Pertev, Ayşe Hâle, Jâle adlı üç çocuğu olur. 1958 yılında vefat ederek Edirnekapı Mezarlığına defnedilir.²⁸

Eserleri: *Garip Çocuklara Ahlâk Aşısı* (Bakü 1918); *Bir Esir Çocuğun Hâtırası* (Bakü 1918, manzum piyes); *Şâfiî İlmihali* (İstanbul 1334); *Ömer Hayyam'a Hücumlar* (İstanbul 1942); *İman Kitabı* (İstanbul 1948); *Enbiyâ Tarihi* (İstanbul 1948); *Temizlik ve Ahkâmı* (İstanbul 1949); *Namaz ve Ahkâmı* (İstanbul 1949); *Ramazan Hediyesi Oruç ve Ahkâmı* (İstanbul 1949); *Cenaze ve Ahkâmı* (İstanbul 1949); *Beş Vakit Namaz* (İstanbul 1951); *Helâl ve Haram* (İstanbul 1951); *Abdest ve Gusül* (İstanbul 1951); *Din ve Kin* (İstanbul 1951); *Düşünüyorum ve Soruyorum* (İstanbul 1951); *Lisanda Nezâket Meselesi* (İstanbul 1951); *İmam ve Hatip Mektepleri* (İstanbul 1952); *Zekât ve Ahkâmı* (İstanbul 1954); *İlimden ve Edepten Mahrum Bir Papaza İlim ve Edep Dahilinde Bir Cevap* (İstanbul 1954; İstanbul Tarabya Metropolidi Yakovas'ın İslâmiyet ve müslümanlar aleyhine kaleme aldığı yazılara cevaptır); *Büyük İslâm Tarihi* (I-II, İstanbul 1955-1957. Müellifin vefatıyla geniş bir plan halinde kalmış olan III. cildi ilâve edilerek 1976'da tek cilt halinde yayımlanmış bu hacimli eserde Hz. Peygamber'in hayatının Mekke devri üzerinde durulmuş, ele alınan konular tarih felsefesi, din felsefesi, içtimâiyat, ahlâkiyat, İslâm felsefesi, hikmet-i tabîyye gibi alanların ışığında işlenmiştir); *İslâm Yavrusunun Kitabı* (İstanbul 1956); *Metin'in Din Sorguları* (İstanbul 1956); *Hâle'nin Din Sorguları* (İstanbul 1956); *Pertev'in Din Sorguları* (İstanbul 1956). *Abdürrahim Zapsu'nun Mütefekkirlere Kur'an-ı Kerim Tefsir Hülâsası, Ben Neyim?, Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at İlmî Bir Münâkaşa, Oğluma Bir Tavsiye, İmam Bûsirî'nin Aşkı, Peygamberimizi Tanyalım, Ahlâk ve Felsefe, Aile Tarihim ve Heyecanlı Sergüzeştler* adlı yayımlanmamış kitapları da vardır.²⁹

2. Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler³⁰

Abdürrahim Rahmi Zapsu ile ilgili sınırlı kaynaklarda 1918 yılında Rus esir kampından kaçtıktan sonra Bakü'de *Bir Esir Çocuğun Hâtırası* adlı manzum piyes yayımladığı belirtilir. Bu piyes daha sonra tekrar neşredilmediği gibi Bakü nüshasına da şimdiye kadar ulaşılamamıştır. Fakat eser, yine aynı yıl içinde Trabzon Serasî Matbaası tarafından Abdürrahim Rahmi adıyla ve *Esir Bir*

²⁸ Uzun, a.g.m., s. 127.

²⁹ Uzun, a.g.m., s. 128.

³⁰ Danışmanlığımızda Karadeniz Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü lisans öğrencisi Nihal Karadeniz tarafından 2018 yılında bir lisans bitirme çalışması yapılmıştır.

Çocuğun Başına Gelenler Veyahûd Rusya'da Sekiz Yaşındaki Bir Esirin Felâketi Esâret Hâtıralarından başlığıyla basılmıştır³¹. Kitabın iç kapak bilgileri şöyledir:

Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler

veyahûd

Rusya'da Sekiz Yaşındaki Bir Esirin Felâketi

Esâret Hâtıralarından

Nâzımı

Van vilayetinin Başkale aşağı mahalle mekteb-i iptidâi muâllim-i evveli

Tabibzâde Abdürrahim Rahmi İbn-i Pertev

Sene 334

Hakkı mahfuz, mühürsüz nüshaları sahtedir.³²

Risâlenin Trabzon'da basılma sebebi de muhtemelen eserde hâtıraları aktarılan Yusuf adlı çocuğun Trabzon'un Sürmene kazasına bağlı bir köyden olmasıdır: "Arz ettiğim Yusuf, Trabzon'un Sürmene kazasına tabi bir köyden olup mektebimizde bu suretle yedi ay okudu" (s.14). Şu halde, Abdürrahim Rahmi'nin bu eserinin tamamının yahut bir kısmının 1918'de Trabzon'da basıldığı ve daha sonra bunun bir nüshasının muhafaza edilmesi suretiyle kurtarılmış olduğu söylenebilir.

Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler veyahûd Rusya'da Sekiz Yaşındaki Bir Esirin Felâketi Esâret Hâtıralarından manzum bir eser olmasına rağmen bir piyes değil manzumedir. Kitabın sonunda yer alan, son söz niteliğindeki kısım hariç, olaylar Sürmeneli Yusuf'un ağzından anlatılmaktadır. Olayları kısaca özetlemek gerekirse: Yusuf'un asker babası din ve vatan uğrunda şehit düşmüştür ve o da babasını öldüren düşmana karşı intikam hisleriyle doludur (s. 3-4). Sekiz yaşındayken köyünü düşman basar ve annesi onu kaçırmaya çalışırken vurulup ölür. Annesi ölmeden önce esir alınacağını bildiği Yusuf'a Türk ve Müslüman olduğunu unutmamasını, Türklerin onu bulup kurtaracağına inanmasını söyler. Fakat askerler Yusuf'u alıp götürmezler. Onu, daha önce düşmana esir düşmüş fakat onlardan kaçmayı başarmış bir piyade bulur. Fakat nihayetinde o da yakalanır ve beraberce esir düşerler. Önce vapurla Bakü'ye, oradan da şehre 45 dakika mesafede küçük bir ada olan ve üzerinde sadece esir kampının yer aldığı Nargin'e gönderilirler. Bir adı da "Yılan Adası" olan Nargin'deki kamp, Türklerin tutuldukları, Yusuf'un deyişiyle "mezâlimin

³¹ Eserin tek nüshası Bilkent Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Ayhan Tek, "Evdirehîm Rehmî Hekkarî û Berhemên Wî Yê Ji Bo Biçûk, Ciwan û Jinan" başlıklı makalesinde bu eserin varlığına bir cümleyle değinir (57).

³² Abdurrahim Rahmi, *Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler Veyahûd Rusya'da Sekiz Yaşındaki Bir Esirin Felâketi: Esâret Hâtıralarından*, Serasî Matbaası, Trabzon 1918, s. 2. Bu sayfada el yazısıyla "Muhterem kardeşim Fuad Bey'e bir hatıra olarak takdim" yazısı ve altında takdim edenin imzası da bulunmaktadır.

meskeni” olan ve esirlerin sıklıkla öldükleri bir hapishanedir. Burada kadınlar, çocuklar, yaşlılar susuz bırakılmakta, susuzluktan ölmektedir. Adaya vardıklarında önce kumandanın odasına götürülürler. Saatlerce soğukta bekletildikten sonra da bir barakaya, Yusuf’un deyişiyle bir “kümes”e tıklılırlar. Esirlere sabahları siyah ekmek, öğle yemeğinde de “çorba” diyerek su verilmektedir. Yusuf nihayetinde besinsizlikten hasta düşer ve “hastane” diyerek “kuru”, sağlıklı bir insanın bile hasta olmasına sebep olabilecek bir yere yatırılır. Burada her gün on beş-yirmi hasta ölmektedir. Onu henüz iyileşmeden tekrar barakaya gönderirler. Barakadakiler ona bakar, onu iyileştirir. Bu süreçte kapma başka çocuklar da gelir. Sonra kampta ileri gelen esirlerin gayretiyle bu çocuklar için bir mektep açılır. Mektep hayatı çocuklara esâretlerini adetâ unutturur.

Söz konusu mektepte öğretmenlik yapan Abdürrahim Rahmi, Yusuf ile orada tanışır. Abdürrahim Rahmi mektebin açılması sürecini şu şekilde anlatır:

Rusya esâretinde bulunan çocuklar hakikaten ciğer-sûz bir halde idiler bunların bir takımı Rusların elinde kalmış bir takımları cemiyet-i hayriyelerin himâyesine alınmış ise de Nargin’de bulunanları Bakü evvelce alamadı. Binaenaleyh âcizleriyle adada esir bulunan Erzurum’un İspir karyesi muallimi Hafız Feyzullah Mazgird muallimi Mustafa Hamdi taht-ı tedavide bulunan Edirne Darüleytam muallimlerinden Abdülhalim Efendilerle yaptığımız hasbîhal neticesinde bunları bir barakaya toplayarak mahza ismetlerini muhafaza ve mümkün olduysa okutmak için Rus kumandanına müracaatla muvafakat emrini aldık, orada bulunan Osmanlı, Alman zabitanının muavenetiyle Bakü’den tebeşir, kurşun kalemi, kağıt celb ettik. 6 Mayıs sene 333 (Rumi) tarihinde yirmi beş talebe üzerine tedrisata başladık. Nihayet mevcudumuz yüz yirmi dördü tecavüz etti. Bu teşebbüsten malumat alan “Bakü Cemiyet-i Hayriyesi ile talebe cemiyetince levâzimat-ı tadrîse de muavenet ettiler. Bu sayede çocukların gerek temizlik nokta-i nazarından ve gerek gıda cihetince ahvâl-i sıhhiyeleri temin edilmekle beraber beş ay içinde okumak ve yazmaya başladılar. Esir zabitanın müteşekkil heyet-i imtihaniye huzurunda imtihanları icra olunarak ikinci bir sınıf daha teşkil edildi. Malumat-ı diniyye el işleri, eşya dersleri, coğrafya dersleri, bil-amel hesap, hüsn-i hat, hendese, Türkçe, imla, kıraat, Kur’an ezber dersleri de tadrîs edilip kitab bulamadığımızdan üç muallim tarafından bir elifba tertib edilerek kurûn-ı vustâda olduğu gibi el yazısıyla istinsaha mecbur olduk. Bu el yazısı elifba kitabının sonundaki kıraat dersleriyle efrad nezdinde bulduğumuz en’am cüzleriyle de Kur’an ve kıraat okutuyorduk. Nihayet (Hüseyin Hıfzî) Bey’in *Rehber-i Kıraat* namındaki³³ kitabından Bakü’de bulduruldu. Yukarıda arz olunan imtihandan sonra tedrisatımız ancak iki buçuk ay devam edebildi. Zira: 22 Teşrin-i sani 333 (Rumi) tarihinde Rus kumandanının verdiği emir üzerine (Çocuklar yerlerine gönderilecektir) diye ihtiyarlarla karışdırılıb mektebi lağv edildiler. Bundan müteessir olan çocuklar mahzun, mükedder; her gördüklerine dertlerini

³³ Asıl adı *Çocuklara Rahber-i Kıraat* olan eser İstanbul’da 1323 yılında bir tarafı nesih, bir tarafı rikâ hattıyla iki sütun halinde basılmış bir okuma kitabıdır.

anladır dururlardı; Bendeniz lağvın dördüncü günü firara teşebbüs ve muvaffak oldum. Bilahare kendilerinin Bakü'ye (Kömekçi Cemiyeti'nin) taht-ı himâyesine alındıklarını işittim. İşte felâketini arz ettiğim Yusuf, Trabzon'un Sürmene kazasına tabi bir köyden olup mektebimizde bu suretle yedi ay okudu. Bunun suret-i esâretini ve esirlerin biraz ahvalleriyle beraber enzâr-ı kârîne arz ettim.³⁴

Abdürrahim Rahmi etkisinde kaldığı Trabzonlu Yusuf'un yarım kalan hikâyesini bir manzume olarak kaleme alır ve yukarıdaki alıntıyı içeren son söz niteliğindeki notunu da 26 Haziran 334 (16 Haziran 1918)'de tamamlar. Metnin tamamı ektedir.

KAYNAKLAR

- ABDURRAHİM RAHMÎ, *Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler Veyahüd Rusya'da Sekiz Yaşındaki Bir Esirin Felâketi: Esâret Hâtıralarından*, Serasî Matbaası, Trabzon 1918.
- ASLAN, Betül, "I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, S: 42, Erzurum 2010, ss. 283-305.
- ASLAN, Betül, *I. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan Türklerinden Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği Yardımı ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2000.
- BAKAR, Bülent, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'ya Esir Düşen Türk Askerleri: Rusya'daki Üseramız Hakkında Ma'lumat", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S: 179, Nisan 2009, ss. 1-20.
- ÇAPA, Mesut, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925*, Kızılay Cemiyeti, Ankara 2010.
- HİÇYILMAZ, Ergun, *Esir Kampları, Bana Biraz Hürriyet Yollar mısın?*, Beyaz Balina Yayınları, İstanbul 2001.
- KAYA, Fetullah, *Osmanlı Döneminde Kürt Basını*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, *Ana Ben Ölmedim, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*, İş Bankası, İstanbul 2006.
- TEK, Ayhan, "Evdirrehîm Rehmî Hekkarî û Berhemên Wî Yên Ji Bo Biçûk, Ciwan û Jinan", *The Journal of Mesopotamian Studies*, C: 4, S: 1, Mardin 2019, ss. 51-71.
- UZUN, Mustafa İsmet, "Zapsu, Abdürrahim", *İslâm Ansiklopedisi*, C: 44, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2013, ss. 127-128.

³⁴ Abdürrahim Rahmi, *a.g.e.*, s. 13-15.

EK:1

**Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler
veyahûd
Rusya'da Sekiz Yaşındaki Bir Esirin Felâketi**

(s.3)

Yusuf diyor:
Asker babam din yolunda vatana kurban oldu
Ben bir şehid oğlu oldum yüreğime şan doldu
Anneciğim düşünürdü, beni yetim görünce
Ben diyordum: Anne, bize yakışır mı düşünce?
Babam gitti cennetlere Allah'ına kavuştu
Vatan için can vererek meleklerle uçtu
Sevinelim vatan borcu üzerinde kalmadı
Ak yüzüyle kabre girdi kefen bile almadı
Al kan onun şahididir, vatan fedakâridir
Fedakârlık bana kaldı, babam yadigâridir

(s.4)

Milletimi yükseltmeye, o can verdi nâm için
Beni büyüt... beni büyüt... anne intikam için,
Bu sözleri söylerken dışarıdan bir seda:
“Köye düşman girmedi...”

Söyledi annem bana

“Haydi!. Kaçıp kurtulalım bizi düşman görmesin
Din düşmanı, vahşi vahşi süngü ile vurmasın
Sen çocuksun, ben kadını, masumları dinlemez
İnsafsızlar bizi doğrar kimse bize inlemez
Dedim: Anne biz gidersek ya babamın öcünü
Kimler alır. Burada bırak sen beni.
Annem- Sekiz yaşındaki çocuk bir şey yapamaz,
Büyü sonra. Şimdi seni bırakmam olamaz.
Diyerekten beni alıp Türkiye'ye giderken
Canımızı kurtarmak için yol üstüne düşerken
Birkaç düşman süvarisi arkamızdan göründü
Bize kurşun atar atmaz anneciğim vuruldu
Bakdım annem al kan ile boyanıp çırpınarak
-Sağ oldukça sen unutma!...- sözleri söyleyerek

(s.5)

Yere düştü yarasından kanlar daha akıyor
Akan kanı göstererek hayran, hayran bakıyor
Ben ağladım. Annem dedi: “Benim için ağlama
“Sen çocuksun yavrucuğum ciğerini dağlama
“Sen ağlama: Beni dinle; sözlerimi iyi tut;
“Ağlamayı, sızlamayı artık bırak sen unut
“Ben ölürüm. Şimdi düşman alıp seni götürür
“Çocuk iken besleyerek dinlerine çevirir
“Aman.. Sakın sen İslamsın; Türk'tür senin milletin;

“Başkalara hizmet etme Osmanlıdır devletin
 “Başka dine girme sakın Türkler seni bulacak
 “Buna inan, buna inan.. Evet.. Bu iş olacak
 “-Ben İslam’ım annem, babam din düşmanı öldürdü
 “Bu sözleri kalbine yaz söyle annem yazdırdı
 “Şimdi eğer yazamazsan Türkler seni okutur
 “Sen onlara selam söyle Allah sizi büyütür.”
 Sözlerini bitirerek meleklerle gülüştü.
 Gözlerini kapatarak Allah’ına kavuştu.

(s.6)

Ben başladım feryad ile hüngür, hüngür ağladım
 Annem, babam, vatanım yok artık matem bağladım
 Ağla gözüm kanlar aksın; ağla artık yetişir
 Böyle kanlı günler için ağlamalar yakışır
 Ey Allah’ım!. Kimsem yoktur bilmem nereye gideyim
 Vahşi olan düşmandan mı imdad talep edeyim
 Hayır!. Hayır!. Babam öldü fakat kalbi bütün kin dolu
 Annem dahi ölür iken son nefesinde: “Ey ulu”
 “Tanrım sana ısmarladım oğlum ile ordumu”
 “Onlar alır hainlerden öcümü hem yurdumu”
 Diyor idim: ulu Tanrı şimdi imdad edecek,
 Beni buradan almak için elbet biri gelecek
 Hem diyordum hem de baktım akşam güneş batıyor
 Anneciğim kan içinde bürünerek yatıyor.
 Yanımda hiç kimsem yoktur ova sessiz, sadasız,
 Yurdsuz düşdüm; açım, su yok; sahipsizim, annesiz.
 Kalktım gezdim kanlı yerde deli gibi serseri
 Bir karaltı gördüm. Geldi bir piyade askeri
 Düşmanlara esir olmuş kurtularak kaçıyor

(s.7)

Beni gördü. Gözlerine baktım yaşlar akıyor
 Onu buldum artık benim annem, babam o oldu
 Arkasına beni aldı gitti fakat yoruldu
 Şanlı asker, “of yoruldu” diye biraz oturdu
 Sağımızdan düşman çıktı bizi tuttu götürdü
 Orduğâha. Bir tavlada bizi mahbus ettiler
 Kapılara nöbeciler, süngülüler diktiler
 Vapur geldi, esir diye sevk etdiler içeri
 Biz Batum’a geldik yanımdaki askeri
 Geri koyub gönderdiler beni Bakü şehrine;
 Vapurlara doldurarak sevk etdiler Nargin’e

(s.8)

Nargin³⁵

Nargin dedim fakat nedir? Nasıl o yer acaba!
 -Deniz içinde kocaman büyük siyah bir kaya
 Ceziredir. Fıtrat onu yılanların yatağı
 Yaratmıştır. İnsanları öldürtmeye bayağı
 Cellad. O yer vahşetlerin, mezalimin meskeni
 İsmi konulmalı (mezar) yahûd (Türkler medfeni)
 Yakınlaştık o maktele vapur düdüğü çalıyor
 Sanki vapur bağırarak “Vahşi cezire!” diyor
 “Al bir daha!” Yüzlerce genc mahv olmaya geliyor
 “Kinini al.. Kinini al.. Posta posta geliyor
 “Dişlerini gıcırdatma dediklerin olacak
 “Sinen senin mazlumlarla, masumlarla dolacak

(s.9)

“Kinli çehren, siyah rengin kanla kızıl olacak
 “Can almaktan, kan içmekten o aç gözün doycak
 “Elbet.. Sana çalışıyor vahşet-nüma bir ordu
 “Bak vahşete, bak vahşete, kadın bile gönderdi
 “Açtan öldürdü ki koptu cihanda kâht-ı galâ
 “Susuz bırak masumları ismin olsun Kerbelâ
 “Masumların feryadına kulak asma bağırısın
 “Koy onları zulm içinde Tanrısını çağırısın”
 İskeleyle çıktım göründü gözüme üç kazan³⁶
 Ne olmalı düşünürken bir ses: Aman.. Aman..
 Susuz öldüm.. Susuz öldüm.. Bir yudum su veriniz,
 Tatlısından olmaz ise “islîm suyu³⁷” veriniz”
 İnlemede bir ihtiyar saç, sakalı bembeyaz

(s.10)

Yakışır mı böylelere bu tazarru, bu niyâz.
 Elde kırbaç kazanları nöbetçiler bekliyor
 Bî-çareyi kırbaçlıyor!. “İdi!. İdi!”³⁸ kovuyor
 Ben ağladım elbet bunu gören gözler hep ağlar
 Ayılara esir düşmüş böyle arslan babalar
 Mahvolmada susuzluktan nedir acep bu vahşet!
 İnsaniyet böyle midir (?)

³⁵ Bahr-i Hazer’in Bakü şehrine sekiz mil mesafede vaki gayr-i meskun bir cezire olup Harb-i Umumi ilanından sonra bir takım “pavyonlar” inşa edilerek Rus hükümetince üserâ karargâhı itihaz edilmiş sekiz yaşındaki çocuklarla bir iki kadın bile dâhil olduğu halde dokuz bine karîb ahali ve askerden ibaret üserânın “ölüme nöbet bekledikleri yer”.

³⁶ Tahminen iki kilometre murabba’ mesahasında bulunan mezkur ada kayalık olup içinde tatlı su yoktur. Binaenaleyh Bakü’den vapurlarla su taşınarak kazanlara doldurulub barakalara taksim edilir.

³⁷ Nargin Adası’nda deniz suyunu tahlil etmek için bir makine var. Fırtına günleri vapurlar Bakü’den gelemeyince içmek için denizden tasfiye edilen ve tatlı su varken bile ekseriyetle üserâyâ içirilen kerih kokulu bir sudur.

³⁸ (İdi) Rusça (Def ol!) manasındadır.

Düşman mı...?
Yoksa lânet...?

Su vermedin!

Döğmek nedir? O da insan ey (Ayı)³⁹.
Öldür onu sürünmesün şehid olmak pek iyi.
İskeleden aldırıldılar kumandanın oraya
Soğuklarda beklettiler saatlerce hebaya
(Estarşiler)⁴⁰ bizi alub bir kümese tıkadı
(s.11)

Kümes yahut tavlâ o yer baraka imiş adı
Sıkıntıdan, pis kokudan mümkün mü hiç yaşamak?
Ya Rab beni öldür” dedim. Ölüm dahi pek uzak
Sabah oldu siyah hamur bir az ekmek verdiler
“Saldatlara su gelecek!” arabaya koşdılar⁴¹
Öğle oldu. Çorba diye koğalara doldu su
Çünkü: Et yok yağ “çemeşke”⁴²den darı işte bu
Gıda budur, başkası yok, ister yeme, ya öğren*
Elbet vücut dayanamaz, hasta düştüm sonradan.
Yatırdılar kuru yerde hastahane diyerek
Sağlam adam öyle yerde yatsa hasta düşecek
Günde on beş, yirmi kadar hasta vefat ediyor
“Vahşi Ruslar” kasab gibi bir bir üste diziyor
“Cenazeler damı”⁴³ değil bir mezbaha o menhus
(s.12)

Sanki cenazeler diyor “İşte vahşet... İşte Rus...”
Sağalmadan çıkarttılar biraz kinin vererek
Barakama gönderdiler kudretim yok gezecek.
Esir arslan kardeşlerim beni alıp baktılar;
Boğazlarından keserek yemek, ilaç aldılar;
Ben sağaldım. Kalktım gezdim hastalığım artık yok
Gezer iken bir de gördüm: Benden sonra yine çok
Çocuk gelmiş. Sekizden tut on beşe dek yaşları
Zayıf düşmüş benim gibi benzi solmuş sapsarı
Vatan!... Vatan!... bağırarak muallimlik bırakan
Askerlikle fahr ederek yarasından kan akan
Esir olan üç muallim cezirede bulunan
Çocukları” düşünerek yavruları ne zaman

³⁹ Burada “ayı” kelimesini kullandığımdan dolayı kari’in-i kirâmın afvını dilerim zira: Bizzat bu hâli müşahede ettiğimden dolayı his-i intikama galebe çalamadım.

⁴⁰ (Estarşi) Rusçada baraka çavuşu demektir.

⁴¹ Kazanlardan fiçılarla alınan sular araba üzerine konarak Saldatların [Rus askerleri] koğuşlarına, hastaneye, karantinaya esirler koşularak sevk olunuyordu. Bu hali gören (Babil esâretini) hatırlıyordu.

⁴² (Çemeşke yağı) ay çiçeğinden alınan yağa derler.

* Bu kelime “iğren” olarak da okunabilir. (y.n)

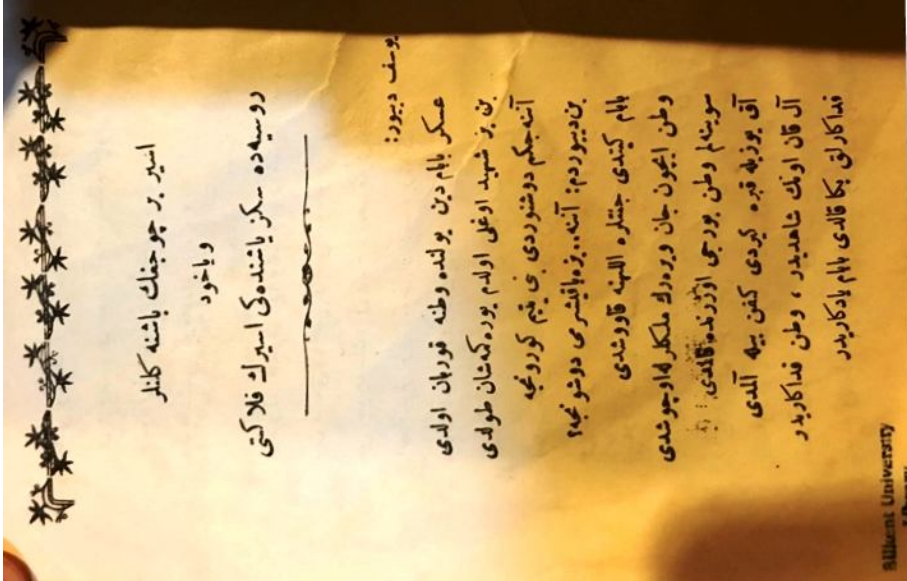
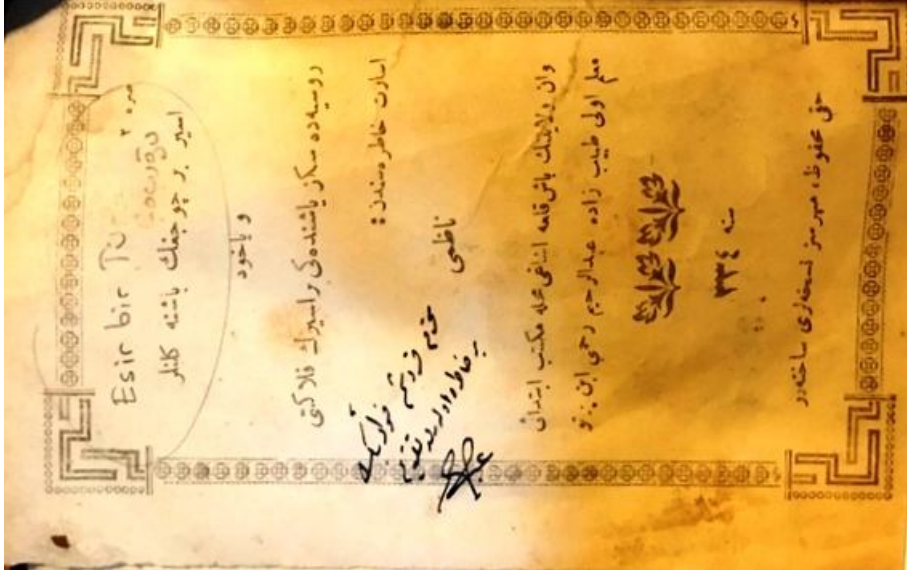
⁴³ Cenazeleri bir bir üstüne istif etmek için bir yer yapılmıştır ki: ona cenaze damı diyorlardı.

-Kurtarınız bu zilletden merhamet eyle ya Rab-
 -Dua ile başa gelmeze biz açalım bir mekteb-
 Diyarından bize (mekteb)⁴⁴ açdılar.
 Esâreti unutturub barakadan aldılar.

Son

⁴⁴ [Bu dipnot 13-15. sayfalar arasındadır.] Rusya esâretinde bulunan çocuklar hakikaten ciğersüz bir halde idiler bunların bir takımı Rusların elinde kalmış bir takımları cemiyet-i hayriyelerin himâyesine alınmış ise de Nargin'de bulunanları Bakü evvelce alamadı. Binaenaleyh âcizleriyle adada esir bulunan Erzurum'un İspir karyesi muallimi Hafız Feyzullah, Mazgird muallimi Mustafa Hamdi taht-ı tedavide bulunan Edirne Darüleytam muallimlerinden Abdülhalim Efendilerle yaptığımız hasbihal neticesinde bunları bir barakaya toplayarak mahza ismetlerini muhafaza ve mümkün olduysa okutmak için Rus kumandanına müracaatla muvafakat emrini aldık, orada bulunan Osmanlı, Alman zabitanının muavenetiyle Bakü'den tebeşir, kurşun kalemi, kağıt celb ettik. 6 Mayıs sene 333 (Rumi) tarihinde yirmi beş talebe üzerine tedrisata başladık. Nihayet mevcudumuz yüz yirmi dördü tecavüz etti. Bu teşebbüsten malumat alan "Bakü Cemiyet-i Hayriyesi" ile talebe cemiyetince levazimat-ı tedris de muavenet ettiler. Bu sayede çocukların gerek temizlik nokta-i nazarından ve gerek gıda cihetince ahval-i sıhhiyeleri temin edilmekle beraber beş ay içinde okumak ve yazmaya başladılar. Esir zabitanın müteşekkil heyet-i imtihaniyye huzurunda imtihanları icra olunarak ikinci bir sınıf daha teşkil edildi. Malumat-ı diniyye el işleri, eşya dersleri, coğrafya dersleri, bi'l-amel hesap, hüsn-i hat, hendese, Türkçe, imla, kıraat, Kur'an ezber dersleri de tedris edilip kitap bulamadığımızdan üç muallim tarafından bir elifba tertip edilerek kurûn-ı vustâda olduğu gibi el yazısıyla istinsaha mecbur olduk. Bu el yazısı elifba kitabının sonundaki kıraat dersleriyle efrad nezdinde bulduğumuz en'am cüzleriyle de Kur'an ve kıraat okutuyorduk. Nihayet (Hüseyn Hıfzî) Bey'in *Rehber-i Kıraat* namındaki kitabından Bakü'de bulduruldu. Yukarıda arz olunan imtihandan sonra tedrisatımız ancak iki buçuk ay devam edebildi. Zira: 22 Teşrin-i sani-333 (Rumi) tarihinde Rus kumandanın verdiği emir üzerine (Çocuklar yerlerine gönderilecektir) diye ihtiyarlarla karışdırılıb [mektebi] lağv edildiler. Bundan müteessir olan çocuklar mahzun, mükedder; her gördüklerine derdlerini anlatır dururlardı; Bendeniz lağvın dördüncü günü firara teşebbüs ve muvaffak oldum. Bilahare kendilerinin Bakü'ye (Kömekçi Cemiyetinin) taht-ı himâyesine alındıklarını işittim. İşte felâketini arz ettiğim Yusuf, Trabzon'un Sürmene kazasına tabi bir köyden olup mektebimizde bu suretle yedi ay okudu. Bunun suret-i esâretini ve esirlerin biraz ahvalleriyle beraber intizâr-ı kârîne arz ettim. Yalnız bir iptidai mektebi muallimi olduğum için bu risâleyi kaleme aldığımdan hatalarla dolu olduğunu itiraf eder kusurlarımın hüsn-i niyete atf buyurulmasını istirham ederim.

EK:2-Esir Bir Çocuğun Başına Gelenler

- ۴ -

میشی بر کسلیکی، اوجان و یردی نام ایچون
 بی پروت.. بی بیوت آینه. انتقام ایچون،
 بوسوزلی سوبلرین طیشلریدن برسد
 «کویه دشمن کیسه دهده...»
 سوبلریدی آتیم بکا:
 هایدی.. قاجوب تورولام بزی دوشمن کورسون
 دین دینی، وحش وحشی سونکولابه دورسون
 سن چوجقسک، بن قادیم، مصوملری دیکلمز
 انصافلر بزی ملوغراد کیسه بزه ایکلمز.
 دیدم: آینه بز کیدرسهک بابامک اوجتی
 کیملر آلمر. بورا ده براق سن بی.
 آتیم سکر باشنده کی چوتیق برنی پایه من
 بو بوسو کره، شدی سنی براقم اولهن
 دیبه کدن بی آلوب تورکیابه کیدرکن
 جائیزی تورکار مق ایچون پول اوسته دوشرکن
 براق دشمن سوبلرینی آرقه مزدن کورولدی
 بزه قوروشون آثار آتیم بجم وورولدی
 باقم آتیم آل فان ایله بولوب جریته رقی
 - صاغ اولدغه سن اونومه... سوزلری وولیرک

- ۵ -

بزه دوشدی یاراسندن کالاردها آتیور
 آقال قانی کوستره رک حیوان، حیوان باقور
 بن آغلام، آتیم دیدی: «نیم ایچون آغلامه
 «سن چوجقسک یاورو جیم جگر بی داغلامه
 «سن آغلامه: بی دیکله؛ - سوزلری بی ای طوت؛
 «آغلامه بی، سنزلامه بی آرتیق براق سن اونوت
 «بن اولوم، شمده دوشمن آلوب سنی کورور
 «چوجق ایکن بسله رک، نسلرته چورور
 «آمان.. صاقین سن اسلامینک، نور کدر سنک ماتک؛
 «بشقه لره خدمت ایچه، قیالیدر دولک
 «بشقه دیبه کیسه صاقین تورکلر سنی بوله جق
 «بوکا ایستان، بوکا ایستان.. «وت.. بولیش اوله جق
 «بن اسلام آتیم، بابام دین دشمنی اولدردی -
 «بوسوزلی نلیبه یاز سوبله آتیم یازدردی
 «شمده اگر یازمه سنک تورکلر سنی او قودور
 «سن اولره سلام سوبله الله ستری بو بودور»
 سوزلری بیتره رک ملکلره کولوشدی
 کوزلری قلمه رقی الهه قا ویدی

- ۶ -

بن باسلام فریاد ایله هونکورد، هونکورد آغلام
 آنیم، بام، ولیم، یوق آرتیق ماتم باغلام
 آغلا کوزوم قائلر آقسون، آغلا آرتیق بیشتر
 بوبله قائلر کونلر ایچون آغلامار باغشیر
 ای اللهم! کیمسه یوقدر یسلم تره کیم
 وحشی اولان دشمنده ای امداد طلب ایدیم
 خیار، خیار، بام اولدی فقط قلیتون کن طولر
 آنیم دخی لورور ایکن سونک قشده: ای اولور
 و تا کرم شکا اسبارلام اولغوم ایله اولور و یوق
 و آنلر آلیر خانلردن اوچمی هم یوردونمی.
 دیوراییم: اولور تا کرمی شمدی امداد ایدیم چک
 نی بورادن آلق ایچون البت بوی کله چک
 هم دیوردم هم ده اقسام کونش باطیور
 آنه چکم قان ایچنده بورورک با یور.
 یانده هیچ کیمسه یوقدر اولور اسسز، صداسز
 یوردسز دوشدم، آیم، صوبوق، صاحبسز، آنه سز.
 قاندم کوزم قالی برده دل کی سرسری
 بر قارانی کوردم. کلدی بر پیاده عسکری
 دشمناره اسیر اولوش قور تولدوق گا جیور

- ۷ -

بی کوردی. کوزلرینه باقدم باشلر آقیور
 اوف بولم رتیق بتم آنیم، بام اولودی
 آرقسنه بی آدی کیندی فقط بورولدی
 شانلی عسکر، دایف بورولدم ده بر آزا اولور
 صامزدن دشمن چیندی بزی طوبدی کتوردی
 اورده و کاهه. برتا اولاده بزی محبوس ایتدیلر
 قابولر. نوقچیلر، سونکولیلر دیکدیلر
 واپور کلدی اسیرده سوق ایتدیلر ایجری
 بز باطومه کلدک یانده کی عسکری
 کیری قویوب کوندردیلر بی باکو شهرینه،
 واپورله طولدر رتیق سوق ایتدیلر نارینه

- ۸ -

تاریخ نازکین [۱]

نازکین دیدیم فقط نه در؛ ناصال اورعیجا؟
 - ذکر اینجند قوجانان سونک سیاه بر قیا
 جزیره در، فطرت اونی بی نازکین یاغی
 یارانشدر . السالمی اولدره، باغی
 جلاد، اور و حشترک، مظالمک مسکنی
 اسمی قونوللی (مزار) اخود (تورکلر مدنی)
 یاقلاشدق اوققله واپور دودوک جلیور
 صانکه واپور باغره رفی، وحشی جزیره ده دیور
 هال یوردها، اپوزرجه کنج حواولیه کلپور
 وکنی آل، کنی آل، بوسته بوسته کلپور
 «دیشلر نی اغچر دانمه دیدیکلرک اوله جق
 «سینه ک سنک مظلوملره، مصوملره طوله جق

[۱] بحر حزرک: باکو شهرینه سکر میل مسافه ده واقع فیه سکون
 بر جزیره اولوب حرب عمومی اعلانل سر کره بر طاقم «یاورولتر»
 انشا ایدیلارک روس کومتجه اسرا فریادکنی انعام ایلنلر سکر
 باشنده کوجو جخلر لبر ایکی قادی بیله داخل ایلنلر حالده طوقوز بیله
 قریب اهالی و عسکر دن عبارت اسرانک «تولوب، توبت کلکه دیکلری بر»

- ۹ -

وکنلی جهیرک سیاه، نکلر قانه قول اوله جق
 دهجان آقندن، قان ایچسندن آواج کوزک طوب، جق
 «البت... سکا ایلیشور و حشترک نبار اورودو
 «هلق و حشته، باقی و حشته، قادی بیله کوردردی
 «آچدن اولدوردور که قوبدی جهانده خطه، غلا
 «صوسز براق، مصوملری اسمک اولسون کر بلا
 «مصوملرک فریادینه قولاق آسمال اغچر سون
 «قوی اونلری ظلم اینجده ناکر بیسی جاغیر سون،
 اسکله جه چقدم کوردی کوز به ارج قازان [۱]
 «اوللی دوششور کن برسس: امان، امان.
 «صوسز اولدم... صوسز اولدم... برودو، صوسز وری بکر
 «طانایلسندن اولنرایسه، «ایسلام سونی، [۲] وری بکر،
 ایکله مده، بر اختیار حاج، صفالی م بیاض
 «« تخمیناً ایکی کیلومتره سربسی مساحه سنده بولنل مذکور
 اطله قیالی اولوب اینجده طانای سوریلدر بنا، علیه آکوردن واپور لره
 صوطاشد، رفی فرانزله طولله بریلوب بار اقلره، تقسیم ایلدیور
 [۲] نازکین آله سنده، ذکر سونی تخمیل ایتمک ایچون برمانکه
 وار فورطنه کونلری واپور لره آکوردن کلک، اینجک ایچون کوردن
 تصقیه ایلدیان و طانیل صو واکر بیله آکوردنله اسرا لیه ایچور یلان
 کور، قونوللی برصودو.

باقیشری بوله ره بوقشع، بونياز.
 الده قراج قازانلری نوبخیلر بکلور
 بیچاره نی قراجیلور دایدی، ایدی، [۱۰] قوهور
 بن آغلام البت بونی کورن کوزلر حسابلا
 آیلره اسپر دوشوش بوله ارسلان بالار
 عمو اواده سوزلقلدن ندر عجب بو وحشت؛
 انسایت بوله میدیر (۹)

دشمنی...

بوته.. انست؛

سوزورمه دک!

دو کک ندره، اوده انسانای (آی) [۷]

اولمور اونی سوزورمسون شهید اولوق ایی.

استکلدن آله دیردیلر قوماندانک اوزاره

صنوق قازده بکلندیلر ساتلارجه هایه

(انتشارشیلر) [۳] بزنی آکوب برکوسه طوقادی

[۷] (ایدی) روسیه (دفع اول)، مناسته دور...

[۸] بوزارده (آی) کلستس قوللانیدیلدن طولانی قارقین کرانکه

هتوقی عزیزیم زبیرا: بالذات بوسحال مشاهله، اینتیکدیقلی طولانی

حس انتقامه غلبه یالاسیم.

[۹] (انتشارشیلر) روسیه باراهه چارشی ویتکلند.

کوس یاخود طاولا اوزر بارانایمش آدی
 مستقلدن بیس، قوفوقدن بکلرمی هیچ باشماق؟
 لاراب ایتی اولدوره، دیم، اولوم دشنی بک اوزاق
 صحاح اولدی نیاه سغور بر آرز اکک ویردیلر
 مهالدا نازله صوکلانجا، آرایه قوشندیلر [۸]
 اوکلله اولدی، جوزیا دیه قوغازه طولتی سو
 چو تکه: ات بوق یاغ جهشکه، [۷] دشن تازی ایته بو
 غدا بودر، بشقمنی بوق، ایستریعه، یالو کرون
 البت وجود دایه من خسته دوشدم سو کرمه دن.

پانجه دیلر قوهورمده خسته خناه دیرک

صاعلام آدام اوله برده یالسه خسته دوقه چک

کونده اون ایتن، بکرمی قدر خسته وفات ایدیلور

وحشی روسله قصاب کی بربرایته دیریزیلور

و جانی لرد ای، [۳] ادکل برمنجه اویدموس

[۷] قزانلردن لوجیلرله آتالان سولر آراهه اوزونیت، قوهور

سالدا انارک کلغوریلرینه خسته خناهه راتینه، اسپرک قوهورمده بوق

سوقی اولمور دمی، بوسحال کوروق (پابل اسارتی) خالیر لایزیم

[۸] چشکه یانی آی چیککندل آتالان یاغیمه کرمه

[۹] چاره لری بربرایته، اینتیکدیقلی بکلورم بربرایته

ایکاخانه دای دیبولرادی

- ۱۲ -

سانك جنازله رده بيورد دايشت و سخت... ايشت و روس...
 صافله دن چيقار تدبير برآز كنين و درورد
 باراقه مه كوند دبير قدرتم بوق كر چك.
 اسير ارسلان قردده شوم خيالوب نابدبير،
 بوغاز نريند كسه ريك بك، علاج آلدبير،
 بن صافلام. قاقدم كرم خستلم آرتق بوق
 كزرايكن برده كوردم: بندن سوكره ينه جوق
 جوق كئش. سكردن طوت اون يشه كذايشلري
 ضعيف دوشمش م كي بگري صولمش صاب ساري.
 وطن!.. وطن!.. باشره دق مصلك براقان
 عسكر لكه فخر ايدريك ياراسندن قان آقان
 اسير اولان اوج معلم جزيره ده بولان
 جوققلري، دوشونه ريك-اورورلري نيزن
 - قورناريز بوزندن مرحمت ايله يارب -
 - دهاله باشه كلز. زآچالم برمكئب -
 ديبار كدن بزه (مكئب) [۱] آجديلر
 اسارتي اونونديروب باراقدن آلديلر.
 صوك

[۱] روسيه اسارتنده بولان جوققلر حقيقه جگر سوز

- ۱۳ -

بر حاله ايدير بونرك برطاقق روسلرك ائيد قانش برطاققري
 جميت خيرلرك حايه ستانش ايسه ده ناز كينده بولانلري ياكو
 اولجه الهه دي. بئنه عايه جزيره آله ده اسيرو بولان ار ضرور مك اسر
 قريه سي معلمی حافظ فيض الله نماز كرد معلمی مصطفی حندي
 تحت ندا و بده بولان ادره دارالایتم ماملر كدن عبدالحليم انصيار له
 يادينيتر حسابحال تشيجه سنده بونري بر باراقه. طوبه لايه ق
 عضا عصمتلري عافطه و مكن اولديه اوقونق ايجون روس
 قوناندانه مر اجمله موافقت اميرني آلدق، اوراده بولان
 عتالي، امان خايطانك معاوتيله ياكودن تاشير، قوروشون نامي
 كغد جلبايتيك ۱۶ ميس سنه ۲۳۳ (رومي) تاريخنده بگري
 بش طلبه اوزورنه ندريساه باشلاق نهايت موجود بوزريكري
 دردي تجارز ايشدي. بوتشيدن معلومات الان ياكو جميت
 خيريه سي ايله طلبه جيمتجه لوازमत ندريسه ده حازرت ايتيلر
 بوسايه ده جوققلرك كرتيمزك قعله نظر ندين وركله قندا جهتجه
 احوال عيباري تا بين ايدلمكله برابر بش آي ايجنده اوقومق و ياز بده
 باشلا ديلر اسير ضايطاندين متشكل هيت امتحانيه حضورنده
 امتحانلري اجرا اولدوق اكنجه برصنف دهالتكيل ايدلري
 معلومات دينيه آل ايشلري، اشيا درسلي، جوغرافيا درسلي
 بالعمل حساب، حسن خط، هندسه، توركيه، املا، قرآن، قرآن

- ۱۴ -

الزیره و سولزیده تدریس ایلدیلوب کتاب بوله مدینه زادن ایلوج مسلم
 طر فندن بر القبا ترتیب ایلدیله ارب قرون وسطاده اولونین بی ال
 یازسیله استفسا عجبور اولدوق بوالی اویسی العیا کتابک منور کندگی
 قرانت دوسلر به افراد زنده بولدیمز انعام جز لریله ده قرآن
 و قرانت اوقود یوردق نهایت (حسین حنظلی) بک (رهبر قرانت
 نامده کی کتابدن باکوده بولدیلدی بوقاروده عرض اولنان
 امتحانندن صو کر تدریس اتیز الحق اکی بیجق آی دوام ایدمه بیلدی
 زیرا: ۲۲ نشرین ثاق-۳۳۳ (رومی) تاریخده روس قوماندانک
 ووردیکی اسراوزرینه (-) جقلر برلرینه کوندریله جکدر) دیه
 اختیار لر له قارشد بریلوب. یالماوایتدیله بوندن متا اولان جو جقلر
 محزون، مکدر، مر کوردیکلرینه درلری آکلادیر طور ووردی؛
 بنده کی لئوک دردنجی کونی مراده نشیت و موفق اولدم. بالآخره
 کندلر بئک باکوره (کومجه جمعیتک) تحت حمایت آلدق لری
 ایستدم. ایسته فلاکتی عرض ایستدیم بوسف طرزولک سورمه
 قضا سنه تابع رکوبدن اولوب مکتب زده نو صورتله بدی آی
 اوقودی بولک صورت اسارتی واسیر لک برآز احوال لریله برابر
 انظار قارینه عرض ایستدم. یالکبر ایستدای مکتبی مسلم اولدیم

- ۱۵ -

ایچون بورساله یی قلمه آلدیمندن خطالره طول اولدینق اعتراف
 ایدر قصور بک حسن یته عطف بیورلسنی استرحام ایلرم .
 ۲۶- سزیران- ۳۳۴
 مسلم
 عبدالرحیم رحمی

